

Rostyslav Kostenko: Marci Shore

Späť k Arendtovej

Marci Shore

Úvod k úvahe Hannah Arendtovej *My utečenci* z roku 1943 pre *Kritiku & Kontext*

Keď historicko-filozofická nálada temnie, stredoeurópska tradícia velí odpovedať heslom „Späť ku Kantovi!“ Je to pochopiteľná reakcia. Máločo nás môže ukotviť tak jednoznačne ako Kantov kategorický imperatív: považujte osobu za účel, nikdy nie za prostriedok. Teraz, tak ako vždy, morálna reflexia volá „Späť ku Kantovi!“ Rozum [*Understanding*] však v súčasnosti volá „Späť k Arendtovej!“

Po prezidentských voľbách v Spojených štátoch v novembri 2016 som revidovala projekt kurzu pre nasledujúci semester: všetci moji študenti mali čítať Arendtovej Pôvod totalitarizmu. Najmladší z nich mali osemnásť rokov; v novembri 2016 navštevovali posledný ročník strednej školy. Chápali, že sa stalo niečo veľmi zlé, ale – aby sme použili Kantov jazyk – ešte nemali pojmy, ktorými mohli spracovať svoje pocity. V polovičke kurzu sme prišli k desiatej kapitole; v nej Arendtová píše o luze, ktorej „postojte a presvedčenia sa fakticky zhodovali s presvedčením buržoázie zbaveným pokrytectva“. Luza, píše Arendtová, sa objavila na historickej scéne, aby viedla masy, ktoré dotedy nemali volebné právo a boli politicky indiferentné. V zábavnom a zároveň smrteľne vážnom odseku Arendtová opisuje predstavenie Trojgrošovej opery Bertolta Brechta vo weimarskom Nemecku.

Hra predvádzala gangstrov ako rešpektovaných podnikateľov a rešpektovaných podnikateľov ako gangstrov. Irónia sa akosi strácala, keď to rešpektovaní podnikatelia v obecnstve pokladali za hlboké pochopenie toho, ako funguje svet, a keď to luza považovala za umelecké ospravedlňovanie gangsterizmu. Tému piesne v hre *Najprv žrádlo, potom morálka* privítali frenetickým potleskom všetci, aj keď každý tlieskala z iných dôvodov. Luza tlieskala, pretože brala tvrdenie doslova; buržoázia tlieskala, pretože ju zviedlo vlastné pokrytectvo, ktorým bola už dávno unavená, a tak objavila hlbokú múdrosť vo vyjadrení banality, ktorou žila; elita tlieskala, pretože odhalenie pokrytectva bolo predsa takou skvelou a príťažlivou zábavou.

„Preboha, pani profesorka,“ povedala odrazu jedna z mojich študentiek, „ona hovorí o nás!“

„Ako to vedela?“ pýtala sa iná.

Ako to vedela?

„Každé myslenie je reflexiou,“ vysvetľovala Arendtová v roku 1964 v rozhovore s Güntherom Gausom. Skúsenosť chápala ako základnú podmienku každého myslenia. V deviatej kapitole Pôvodu totalitarizmu, ktorá bezprostredne predchádza kapitole o fascinácii luzy, – píše o bezštatnosti. V skutočnosti je to reflexia jej skúsenosti opísanej v úvahe *My utečenci*, ktorá bola napísaná v reálnom čase, počas vojny.

Často sa čítala v kontexte Arendtová a židovská otázka: to znamená v kontexte diskusie o Eichmannovi v Jeruzaleme a „banalite zla“; Arendtovej výhrad voči Judenrat; v kontexte jej sporu s Gershomom Scholemom o „láske k židovskému národu“; v kontexte jej neľútostného skúmania toho, koľko spoločného mal Theodor Herzl s antisemitmi. *My utečenci*, veľmi osobný text, písaný v prvej osobe množného čísla, prispieva k odpovedi na otázku: patrila Arendtová k židom, ktorí nenávideli samých seba?

Nie, Hannah Arendtová nepatrila k tým, ktorí nenávidia samých seba, ktorí odpudzujú samých seba. Skôr sa nemilosrdne zamýšľala nad svojím vlastným prostredím. „My pochádzajúci z Nemecka sme slovu ‚asimilácia‘ dali ‚hlboký‘ filozofický význam. Sotvako si vie predstaviť, ako vážne sme to brali.“ Nemala nijaké sympatie k popieraniu židovstva – ktoré neraz opísala ako nezdravé: „Nech robíme čokoľvek, nech čokoľvek predstierame, neodhaľujeme nič iné ako našu nezdravú túžbu zmeniť sa, nebyť židmi.“ píše Arendtová v *My utečenci*. „Sme fascinovaní každou novou národnosťou, tak ako je kyprá žena nadšená každými novými šatami, ktoré jej sľubujú osí driek. Nové šaty sa jej však páčia len dovtedy, pokým verí v ich zázračné kvality. Len čo zistí, že šaty jej nezmenili jej postavu (stature), a mimochodom ani jej postavenie (status), zahodí ich.“

My utečenci však odhaľuje niečo oveľa naliehavejšie ako je postoj Arendtovej k jej vlastnému židovstvu. Pre Arendtovú sú židia ako iní utečenci – len sú nimi viac. „Zjavne nikto nechce vedieť, že súčasné dejiny vytvorili nové druhy ľudských bytostí – bytosť, ktorú zatvoria do koncentračného tábora jej nepriatelia a do internačného tábora jej priatelia.“ Kategória „utečenec“, fenomén masovej bezštatnosti, bol pre Arendtovú epistemologicky privilegovaným bodom pochopenia hrôz jej vlastnej doby. Z filozofického hľadiska bezdomovosť utečencov osvetľovala odcudzenie, ktoré bolo osudom mužov (a žien) od dôb Kanta, keď akceptovanie nedosiahnuteľnosti „veci osebe“

Štefan Bulko, Anton Tarkoš, Koloman Cích: Teroristický letecký nálet na hlavné mesto Bratislavu, 16. 6. 1944

otriaslo „prastarú väzbu medzi bytím a myslením, ktorá odjakživa garantovala človeku jeho domov vo svete“ (ako píše v texte *Čo je existenciálna filozofia?*). Z politického hľadiska, osud utečencov osvetľuje krehkosť liberalizmu – alebo radikálnejšie – faktickú neexistenciu „Práv človeka“ ako takých.

O tejto krehkosti Arendtová podrobne píše v deviatej kapitole Pôvodu totalitarizmu, ktorá má názov Úpadok národného štátu a koniec práv človeka. Jej východiskom tu nie je druhá svetová vojna, ale skôr prvá svetová vojna, ktorá „dostatočne otriasla fasádou politického systému Európy a odhalila jeho skryté rámce. Zviditeľnila utrpenie nových a nových skupín ľudí, voči ktorým pravidlá, ktorými sa riadil svet okolo nich, prestali platiť.“ Medzi nezámernými dôsledkami rozpadu impérií, prekresľovania hraníc a vytvorenia nových štátov podľa národného princípu na základe Versaillskej zmluvy, bola masová bezštátnosť.

Azylové zákonodarstvo sa rozpadlo: azyl sa stal záležitosťou výnimočných jednotlivcov, nebol tu pre veľké masy ľudí bez domova [*Heimatslosen*]. Počet osôb, ktoré existovali mimo zákona, prudko rástol. Nechránení zákonom nijakého štátu, boli vydaní napospas polícii. Výsledkom bolo, že fenomén

bezštátnosti odkryl, do akej miery bol pojem „ľudských práv“ zbavený obsahu. V praxi existovalo len právo občanov. Ako sa ukázalo, „svet nenašiel nič posvätného v abstraktnej nahote byť človekom.“ Domnele posvätné, neodcudziteľné ľudské práva sa ukázali ako závislé od garancie suverénnych štátov. Keď tu nebol štát, ktorý by ich garantoval, tak ľudské práva sa ukázali bezvýznamnými.

Podľa Arendtovej bezštátnosť bola nevyhnutnou podmienkou umožniť holokaust. Zisťuje, že „podmienka úplnej bezprávnosti bola vytvorená predtým, ako bolo napadnuté právo žiť.“ To nie je banálny postreh. Arendtová osvetľuje tento bod: „Oficiálny tlačový orgán SS *Schwarze Korps* explicitne uviedol v roku 1938, že ak doteraz svet nebol presvedčený, že židia sú spodinou zeme, tak sa o tom presvedčia, keď neidentifikovateľní žobráci, bez občianstva, bez peňazí a bez pasov, prekročia ich hranice.“ A tak sa aj stalo. Stefan Zweig, iný utečenec vo svete Arendtovej, to vedel tiež. Zweig píše vo Svete včerajška: „Vždy som musel myslieť na to, čo mi jeden ruský emigrant povedal pred niekoľkými rokmi. Formálne má človek len telo a dušu. Teraz však potrebuje aj pas, pretože bez neho sa s ním nebude zaobchádzať ako s ľudskou bytosťou.“

Tu opäť, židia – Zweig medzi nimi – sú ako všetci ostatní, len viac: sú partikulárnym prípadom, prostredníctvom ktorého sa prejavuje univerzálna podstata. Univerzálna podstata – podstata patológie, ktorú Arendtová zakúšala – hovorí príliš nemilosrdne o našej vlastnej dobe: „Pamätaj,“ píše Arendtová,

„že byť židom nedáva v tomto svete nijaký legálny status. Keď povieme pravdu, že nie sme nič než židia, tak to bude znamenať, že sa vystavíme osudu ľudských bytostí, ktoré nie sú chránené nijakým špecifickým zákonom alebo politickou dohodou, že nie sme nič než ľudské bytosti. Sotva si viem predstaviť nebezpečnejší postoj, pretože fakticky žijeme vo svete, v ktorom ľudské bytosti ako také prestali existovať na nejakú dobu.“

Z ANGLICKÉHO ORIGINÁLU PRELOŽIL FRANTIŠEK NOVOSÁD